

**Avrupa Birliği ile İlişkilerin Türkiye'nin
Mali Disiplinine Etkileri****The Effects of the Relationship with the EU on The Fiscal Discipline of Turkey****Harun Kılıçaslan¹, Furkan Beřel²****z**

Çalışmada Türkiye'nin Avrupa Birliği yelik sürecinde gelinen gerilimli durumun Türk mali disiplinine muhtemel etkilerinin tartışılması amaçlanmıştır. Türkiye'nin adaylık statüsü elde etmesinin ardından 2005 yılında katılım müzakerelerine başlaması üyelik sürecinde sona yaklaşıldığı beklentisi oluşturmuştur. Ancak 2008 küresel ekonomik krizi ve Türkiye'nin iç politik meseleleri müzakerelerin yavaşlamasına neden olmuştur. 2016 yılına gelindiğinde ise Türkiye'de yaşanan darbe teşebbüsü sonrasında Avrupa Birliği ile ilişkiler bir gerilim atmosferine dönüşerek Avrupa Parlamentosu tarafından müzakerelerin durdurulması talep edilmiştir. Çalışmada Türkiye'nin 2001 krizi sonrası malî disiplin alanındaki kazanımlarının korunmasının ve geliştirilmesinin Avrupa Birliği müzakere sürecine bağımlı olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Mali Disiplin, Mali Kurallar, Ekonomik Kriz

Abstract

In this study it has been aimed to discuss the possible impacts of the highly tense state reached in regards to Turkey's European Union membership process on the Turkish financial discipline. Turkey's beginning accession negotiations in the year 2005 following obtaining the candidacy status created an expectation that the end was near regarding membership process. However, the 2008 global economic crisis and the internal politics of Turkey caused the negotiations to slow down. Come the year 2016, the relations with the European Union following the military coup attempt experienced in Turkey embodied an atmosphere of tension and stopping negotiations were requested by the European Parliament. In the study, the conclusion that maintaining and developing the gains of Turkey in the field of financial discipline after the 2001 crisis are not dependent on European Union negotiation process has been reached.

Keywords: European Union, Fiscal Discipline, Fiscal Rules, Economic Crisis

JEL Classification: H30, H50, H60, H87, O52, J51

¹ Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, SBF, Maliye Bölümü, harun@sakarya.edu.tr.

² Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, SBF, Maliye Bölümü, fbesel@sakarya.edu.tr.

Giriş

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan ilişkisi, AB'nin kurulma aşamasından hemen sonra başlamış ve inişli çıkışlı seyrederek yaklaşık 58 yıllık bir geçmişe sahip olmuştur. Yarım asrı aşan bu süreçte Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliği her iki tarafta da sıkça tartışma konusu olmuştur. Ortak üyelik başvurusunun yapıldığı 1958 yılından 1999 yılına kadar geçen 41 yıllık sürede ancak adaylık statüsü elde edilebilmiştir. 2005 yılında katılım müzakerelerinin başlaması Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Ancak müzakerelerin başlamasından birkaç yıl sonra bir taraftan Türkiye'de e-muhtıra olarak anılan olay, MİT krizi, Gezi Parkı olayları, tırmanan terör ve son olarak 2016 yılındaki darbe teşebbüsü ile iç politikada yaşanan sorunlar ortaya çıkmıştır. Diğer taraftan başta Suriye olmak üzere bölgesel istikrarsızlıklar ve buna bağlı göç sorunu, Rus uçağının düşürülmesi sonucu Rusya ile yaşanan gerginlikler dış politikada da olumsuz gelişmelere sebep olmuştur. Ayrıca 2008 küresel finansal krizinin aynı dönemde yaşanması da olumsuzluklar arasında ifade edilmelidir. Söz konusu olayların ekonomik gelişmeler ve Avrupa Birliği ile olan ilişkilere de yansımaları görülürken kamu kesiminde malî disiplinin sağlanmasındaki etkisi ise çalışmanın konusunu kapsamında değerlendirilmiştir.

Çalışmada öncelikle mali disiplin ve bununla yakından ilişkili olan mali kurallar Avrupa Birliği perspektifini de içerecek biçimde ele alınmıştır. Ardından Türkiye - Avrupa Birliği ilişkilerinin gelişimi üyelik başvurusunun yapıldığı 1958 yılından günümüze kadar olan süreç içinde ele alınmıştır. Daha sonra 2000 ve 2001 ulusal krizleri ve sonrasında yaşanan gelişmelere yer verilmiştir. Son kısımda 2002 sonrası gelişmelerin mali disiplin ile olan ilişkisi çerçevesinde mali göstergeler üzerine değerlendirmeler yapılarak son dönemde yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin malî disiplinine yönelik muhtemel etkileri tartışılmıştır.

1. Mali Disiplin ve Mali Kurallar

Mali disiplinin, maliye politikalarının kamu gelirleri ve giderleri arasında bir dengesizliğe yol açmaması, başka bir deyişle kamu finansman dengesinin temel ekonomik göstergeler üzerinde olumsuzluklara yol açmadan sağlanması gereğini ifade ettiği söylenebilir (Kantarıcı & Karacan, 2008: 145). Mali kural uygulamaları da mali disiplin ile yakından ilişkilidir. Mali kurallar iyi tasarlandığında ve etkin bir biçimde uygulandıklarında maliye politikasındaki zaman tutarsızlığını azaltmaya ve hükümetlerin mali sürdürülebilirlik konusundaki taahhütlerine olan inancı artırabilir. Bunun dışında mali kuralların, vergi mükelleflerinin üstlendikleri ancak kamu hizmetlerinden yararlananların içselleştirmedikleri veya içselleştiremedikleri maliyetlerin içselleştirilmesine de katkı yapabileceği ifade edilmektedir (Combes, Minea & Sow, 2017: 143).

Maastricht Kriterleri mali kurallara verilecek örneklerinden başında gelmektedir. Avro Alanı'na dâhil olan ülkelerin uymakla yükümlü oldukları kuralları içeren söz konusu kriterlerden iki tanesi mali kural niteliğindedir. Bunlardan biri kamu borç yüküne ilişkin olup kamu borç stokunun milli gelire oranına %60'lık bir üst sınır biçmektedir. Diğeri ise bütçe açıklarının milli gelire oranına %3 sınırı getirmektedir. Ancak hem 2008 Krizi sürecinde hem de öncesinde Almanya dâhil birçok ülke anılan mali kurallara uyamamıştır. Maastricht Kriterlerine uyumu sağlayacak yaptırımları içeren İstikrar ve Büyüme Paketi de kurallardan sapmaları önleyememiştir (Janeba & Schröder, 2016: 757).

Maastricht Kriterleri olarak ifade edilen mali kuralları içeren Maastricht Anlaşması 7 Şubat 1992 imzalanıp 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. Anlaşmanın temel amacı parasal bütünleşmeyi sağlamaktır. Bu kapsamda ilki, ekonomik ve parasal birliğe aşamalı geçiş ve ikincisi de üye ülkelerin para birliğine girebilmeleri için uymak zorunda oldukları, yukarıda Maastricht Kriterleri olarak anılan, yakınlaşma kriterlerini yerine getirmek şeklinde iki temele dayalı bir strateji belirlenmiştir (Tokatlıoğlu, 2004: 60-65). Bu durum aday ülke olarak Türkiye'yi de ilgilendirmektedir.

Ancak mali kuralların başarı şansı tartışma konusu yapılabilir. 2008'de ABD'de başlayıp Avrupa'ya sıçrayan ve küresel bir krize dönüşmesi sonucunda ülkelerin krize karşı almış oldukları önlemler devletin ekonomiye müdahale etmesini gerektirmiştir. Bu durum mali kuralların kriz dönemlerinde sarsılabileceğini açıkça göstermektedir. Avrupa Birliği kendi bünyesinde oluşturduğu mali kurallara kriz öncesinde bile uyum sağlamakta zorlanırken krizle birlikte bu kurallardan büsbütün sapmalar meydana gelmiştir. Mali kuralların belirlenmesi bu konudaki önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Mali kuralları kimin belirleyeceği, hangi ölçütleri esas alınacağı ve uygulamasının nasıl olacağı konusu önemli hale gelmektedir. Ancak burada mali disipline önem veren ülkelerin ayrıca mali kurallara ihtiyacı olmadığı belirtilebilir (Şevik, 2008: 59).

Temelde seçmen, tercih ettiği mali kuralları oylama mekanizması aracılığıyla siyasetçiye bildirmektedir. Seçmenin tercihlerinin mali politikalara yansıtılmasının derecesini siyasetçinin seçmenin taleplerini algılama ve dikkate alma derecesi belirleyecektir. Demokratik sistemlerde genel mali kuralları toplum tercihleri belirlemektedir. Bunun en açık görünümü Türkiye'de 1990'lı yıllardaki seçim sonuçları ile 2002'den sonraki seçim sonuçlarının karşılaştırılmasında ortaya çıkmaktadır. Seçmen 1990'lı yıllarda hükümetlerden disiplinli bir mali yönetim beklemesine rağmen siyasi partilerin bu talebe cevap veremeyişi nedeniyle belirli bir parti öne çıkarak tek başına hükümet kuramamıştır. Ancak 2000 ve 2001 krizleri neticesinde siyasetin cevap veremediği bu talebe teknokratlar çözüm üretmişlerdir. O dönemde Kemal Derviş'in Türkiye'ye gelişi ile Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı uygulanmıştır. 2002 seçimlerinde bir partinin tek başına hükümet kurabilmiş olması büyük ölçüde seçmenin daha önce mali disiplini sağlayamamış partilere destek vermek yerine yeni bir partiyi denemek istemesinden kaynaklandığı iddia edilebilir. Tek başına hükümet olmanın getirdiği istikrar avantajlarından da yararlanarak mali yönetimde daha önce başlatılan disipline etme çabaları sürdürülmüş ve bir sonraki genel seçim tablosuna bu durum halkın tercihlerinin cevap bulduğunu gösteren bir biçimde yansımıştır. Kamu kesiminde sağlanan mali disiplin büyük ölçüde mali kural olarak nitelenebilecek amaçlara sıkı sıkıya bağlılık neticesinde sağlanmıştır (Kantarıcı & Karacan, 2008: 156). Mali kural olarak nitelenebilecek çok sayıda yasa ve uygulama 2000'li yıllarda yürürlüğe girmiştir. Bunun ötesinde Anayasa ile bazı mali kuralların getirilmesi talebi kamu kesiminin hareket kabiliyetini sınırlarken ortaya çıkan konjonktürel dalgalanmalara cevap verebilme gücünü de azaltmak şeklinde tehdit edebilecektir.

Mali kuralların; kamu mali yönetiminde disiplin sağlanması, siyasi iradenin muhtemel popülist politikalarının önüne geçilmesi gibi amaçlara hizmet etmesi beklenmektedir. Ancak zaten mali kural olarak nitelenebilecek politika amaçları mevcutken yeni mali kurallar hangi hukuki çerçevede olacağı önemli bir tartışma konusu olacaktır. Yeni kurallar anayasa içinde var oluyorsa siyasetçinin uygulayacağı mali politikaların sınırlarını keskin bir şekilde belirlemek sonuçta ideal bir modelin varlığını kabul etmek anlamına gelir. Hiçbir mali kuralın olmadığı durum söz konusu olunca ise 1990'lı yıllar anımsanacaktır. Bütünüyle mali kurallardan oluşan bir durum ise demokratik sistemin özünü yaralayarak siyasetçiye yalnızca bürokratik işlemleri yerine getiren birer temsilci konumuna indirgemek yanında devletin piyasada oluşacak dalgalanmalara müdahale alanını da daraltacaktır. En başta ifade edilen 2008 Krizi sürecindeki Avrupa Birliği uygulamaları örneğini burada tekrar hatırlamak gerekmektedir. Mali kuralların keskinleştirilmesi hükümetlerin elindeki iktisat politikası araçlarından olan maliye politikası araçlarının müdahale amaçlı kullanımını sınırlandırmaktadır. Diğer bir deyişle hükümetlerin iradî maliye politikası uygulamalarını daraltmaktadır (Demir & İnan, 2011: 28). Hükümetlerin elinde geriye para politikası araçları kalmaktadır. Para politikasını ise büyük ölçüde Merkez Bankası bağımsız bir biçimde izlemektedir. O halde kriz dönemlerinde yaşanan sorunların giderilmesinde hükümetlerin ekonomiye müdahale etme araçları azalmaktadır. Avrupa Birliği

örneğinden, mali kuralların katı bir biçimde uygulanmasının mümkün olmadığını göstermesi bakımından önemli bir ders çıkarılabilir.

2. Türkiye - AB İlişkilerinin Gelişimi

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa Kömür Çelik Topluluğu'nun ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu'nun kurulmasının ardından Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun kurulması Türkiye açısından da takip edilen gelişmeler olmuştur. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET)'na giden yolun ilk adımı 9 Mayıs 1950 tarihinde açıklanan Schuman Planı ile atılmıştır. 23 Temmuz 1952 yılında yürürlüğe giren Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kuran anlaşma, Schuman Planı'na uygun olarak 18 Nisan 1951 tarihinde Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg arasında imzalanmıştır. 25 Mart 1957 tarihinde imzalanan bir başka kurucu anlaşma ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu kurulduktan sonra 14 Ekim 1957 yılında imzalanan ikinci Roma Anlaşması ile Avrupa Ekonomik Topluluğu ortaya çıkmıştır. 1 Ocak 1958'de faaliyete geçen AET'ye Türkiye'nin üyelik başvurusu 1959'da gerçekleşmiş ve bu bağlamda 12 Eylül 1963 yılında ise Ortaklık (Ankara) Anlaşması imzalanarak 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir. Söz konusu anlaşmaya göre Türkiye'nin AET'ye girişi için üç dönem belirlenmiştir. Birinci dönem hazırlık dönemidir, ikinci dönem geçiş dönemidir ve üçüncü dönem ise son dönem olarak ifade edilmiştir (Kılıçaslan, 2016: 47-48).

Ankara Anlaşması'nda öngörülen hazırlık, geçiş ve son dönem aşamalarından geçerek gelişen Türkiye-AB ilişkilerinin hazırlık aşaması, 1963-1970 arasında daha çok AB ile ilgili müktesebata uyum konusunda hazırlık çalışmaları ile geçmiştir. Geçiş dönemi ise 23 Kasım 1970'te imzalanan ve 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol ile düzenlenmiştir. Söz konusu Protokol ile taraflar arasında sanayi ürünlerini konu alan bir gümrük birliğinin zamanla kurulması, işçilerin karşılıklı olarak serbest dolaşımının sağlanması, tarım ürünlerinde giderek genişleyecek bir tercihli ticaret rejiminin uygulanması, belirlenen alanlarda Türkiye ile Topluluk arasında mevzuat ve politikaların yaklaştırılması ve hizmetlerin serbest dolaşımı süreçlerinin başlatılması öngörülmüştür (Özer, 2009: 93-94).

Avrupa Birliği ile ilişkilerde 6 Mart 1995'te yapılan 36. Ortaklık Konseyi toplantısında alınan Gümrük Birliği kararı ile 1 Ocak 1996'dan itibaren yürürlüğe giren anlaşma ile Ankara Anlaşması'nın son dönemine girilmiştir. 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, taraflar arasında imzalanan bir anlaşma niteliğinde olmayıp, Ankara Anlaşması'nda Gümrük Birliği'nin işleyişiyle ilgili getirilen hükümlerin belirtildiği bir belge niteliğindedir. Söz konusu Ortaklık Konseyi Kararı'nda, gümrük vergileri ve eş etkili vergi ve resimlerin kaldırılması, miktar kısıtlamaları ve eş etkili önlemlerin kaldırılması, ticaret politikaları, ortak gümrük tarifesi ve tercihli tarife politikaları, Gümrük Birliği Kararı'na ek olarak verilen bazı işlenmiş tarım ürünleriyle ilgili hükümler yer almaktadır (Uysal, 2001: 146).

Diğer yandan 1993 yılında belirlenen Kopenhag Kriterleri çerçevesinde aday ülkelerin sağlanması gereken siyasî ağırlıklı kriterlerin yanında ekonomik kriterler de getirilmiştir. Bu kriterler, düzgün işleyen bir piyasa ekonomisinin ve AB içinde rekabet edebilme kapasitesinin varlığıdır. Özellikle düzgün işleyen bir piyasa ekonomisinin sağlanmasında kamusal düzenlemeler önemli rol oynarken kamu finansmanı dâhil makroekonomik istikrarın sağlanması da hedeflenmiştir. Bu kapsamda kamu malî kesiminde öngörülen yapısal reformlar, kamu finansmanını güçlendirmeyi, orta vadede topluma daha iyi hizmet sunmayı, vergi yükündeki eşitsizliği gidermeyi ve kamu harcamalarında tasarruf edilmesini hedeflemiştir. Bu amaçla ilk aşamada tarım, sosyal güvenlik, kamu malî yönetimi ve şeffaflık, vergi politikası ve idaresi alanında reformlar öngörülmüştür (DPT, 2000: 158-163).

1996 yılında Türkiye tarafından, AB tarafından başlatılmış bulunan yeni genişleme sürecinde yer alma talebi AB'ye iletmiştir. 1998 tarihli Cardiff Zirvesi'nde ise Türkiye, henüz adaylık statüsü kazanmamış olmasına rağmen aday ülkelerin tabi olduğu rapor sistemine dâhil edilmiş ve Türkiye'nin Kopenhag kriterleri bakımından performansını inceleyen ilk İlerleme Raporu 1998 yılında

yayımlanmıştır. Bu tarihten kısa bir süre sonra ise 10-11 Aralık 1999 tarihlerinde Helsinki’de gerçekleştirilen AB Devlet ve Hükümet Başkanları Zirvesi’nde Türkiye, diğer aday ülkelerle eşit şartlarda AB’ye aday ülke olarak kabul edilmiştir (Özer, 2009: 93-94).

17 Aralık 2004 tarihli Brüksel Zirvesi, AB-Türkiye ilişkilerinde bir dönüm noktası olmuştur. Zirvede Türkiye’nin siyasi kriterleri yeterli ölçüde karşıladığı belirtilerek 3 Ekim 2005 tarihinde müzakerelere başlanması önerilmiştir. Önerilen tarihte katılım müzakerelerine başlanmış olup, müktesebat uyum çalışmaları halen devam etmektedir (www.ab.gov.tr).

Ancak müzakereler başladıktan sonra iyi seyreden Türkiye-AB ilişkileri hem Avrupa Birliği’nde 2008 Ekonomik Krizi döneminde yaşanan sorunlar hem de son dönemde Türkiye’de yaşanan politik sorunlar nedeniyle yavaşlamıştır. Nitekim Avrupa Birliği’nin 2008 Krizi sürecinde yaşadığı ekonomik ve siyasal sorunlar birliğin geleceğine dönük alternatif reform ihtiyaçlarını gündeme getirmiş ve Türkiye açısından da bu duruma uygun stratejilerin belirlenmesi gereği ortaya çıkmıştır (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 9).

Avrupa Birliği’ne adaylık sürecinin yanında dış ticaret açısından da Türkiye’nin en önemli ortağı olması bakımından Avrupa Birliği önem taşımaktadır. Dış ticaretin büyük ölçüde Avrupa Birliği üyesi ülkelere olan bağımlılığının kalkınma planlarında da dikkat çekilen bir husus olduğu belirtilmelidir. Nitekim Onuncu Kalkınma Planı’nda; Türkiye ile AB arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin gelişmesinde kilit bir aşamayı oluşturan Gümrük Birliği’nin, Türkiye için üyeliğe giden sürecin bir parçası olduğunun değerlendirildiği ifade edilmiştir. Diğer taraftan Gümrük Birliği’nin, Türkiye’nin üçüncü ülkelerle ticari ilişkilerini belirleme serbestisi imkânını kısıtladığı vurgulanmaktadır. Türkiye’nin gelecekte bir yandan AB üyeliği hedefini sürdürürken diğer yandan son dönemde yoğunluk kazanmış olan küresel düzeyde ekonomik ve sosyal işbirliği faaliyetlerini ve komşularıyla ilişkilerini geliştirmeyi devam ettirmesinin önemi belirtilmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2013: 10). Kalkınma planlarına yansıyan bu sorunun giderilmesi ekonomik sonuçları itibarıyla kamu mali yönetimine de olumsuz etki etme potansiyelini barındırmaktadır.

3. 2000 / 2001 Krizleri ve Sonrası Yaşanan Gelişmeler

Mali disiplin Türkiye’de uzun yıllar kamu mali yönetiminin temel sorunu olmuştur. Özellikle 1990’lı yıllarda siyasal istikrarsızlıklar ve buna bağlı olarak koalisyonların başarısızlıklarına ilaveten küresel krizlerin de kamu mali yönetimi üzerinde olumsuz etkileri olmuştur. Türkiye üzerine ilk aşamada doğrudan bir etki meydana getirmemiş olsa da 1997 yılında meydana gelen Asya ve 1998 yılında yaşanan Rusya Krizi, sonradan Türkiye gibi bütün yükselen ekonomiler için bir kriz haline dönüşmüştür. Krizlerin sonucunda Türkiye’den yabancı sermaye çıkışı olmuştur. Bir yandan 28 Şubat Post-Modern darbesinin yaşandığı 1997 yılının ardından 1998 yılının ortalarında başlayan Rusya Krizi, sermaye çıkışını hızlandırmış; dış borçlanma, iç borçlanma ile ikame edilir hale gelinmiştir. 1999 yılında ise dışta Brezilya Krizi, yurt içinde ise 17 Ağustos depremi sonrası iç borçlanmada reel faizler ve borç/GSMH oranında büyük artışlar meydana gelmiştir. 1999 yılı Haziran ayında IMF ile yapılan görüşmelerde “Yakın İzleme Anlaşmasının” programa bağlı ve mali destekli bir stand-by anlaşmasına dönüştürülmesi benimsenmiş ve 2000-2002 yılını kapsayacak şekilde makroekonomik politikanın çerçevesi belirlenmiştir (Bayraktar, 2010: 464-465).

Alınan tedbirlere ilave olarak IMF ve Dünya Bankası’ndan uzun vadeli düşük faizli krediler sağlanması ile yüksek reel faizli ve kısa vadeli iç borçlanmanın azaltılması ve bu doğrultuda yüksek miktarda faiz dışı bütçe fazlası verilmesi hedeflenmiştir. 1999’un sonunda ilan edilen program yapısal problemlerin de etkisiyle başarılı olamamış ve Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri ile program uygulanamaz hale gelmiştir. Programın başarısız olması ile birlikte 14 Nisan 2001 tarihinde “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı (GEGP)” olarak anılan yeni bir program hazırlanmıştır. Sözü edilen program 15 Mayıs 2001 tarihinde IMF onayını

almıştır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın temel hedefi, kamu borçlarının sürdürülemez boyutlara ulaşmasına yol açan borç dinamiğinin kırılması olarak açıklanmıştır. Etkin borç ve risk yönetimi alt yapısını oluşturmak ve kamu finansmanı alanında şeffaflık ve disiplini sağlamak amacıyla yapısal düzenlemelere de gidilmiş ve Nisan 2002'de 4749 Sayılı Kamu Finansmanı ve Borç Yönetiminin Düzenlenmesi Hakkında Kanun ihdas edilmiştir (Bayraktar, 2010: 464-465).

Türkiye'de 2002 yılı sonunda Ak Parti ile tek partili bir iktidarın teşkili ile ekonomik ve siyasal istikrar yolunda önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın sıkı sıkıya uygulanmasının da etkisiyle 2008 Krizine kadar olan süreçte aşağıda ele alınan verilerden de görüleceği üzere mali göstergeler açısından olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. 2007 yılında E-Muhtıra olarak anılan sivil-asker krizinin bile bu süreçte olumsuz yansıması olmamıştır. Ne var ki küresel ekonomik krizin önemli bir dış ticaret ortağı olan Avrupa Birliği ülkelerini vurmasının ardından 2009 yılında Türkiye ekonomisi ve mali göstergeleri de olumsuz etkilenmiştir. Ancak krizin etkilerinin Türkiye'deki etkileri uzun sürmemiş ve uygulanan ekonomik ve mali politikalarla olumlu sonuç alınmıştır. Nitekim bu durumu da aşağıda ele alınan mali göstergeler üzerinden izlemek mümkündür.

Diğer yandan Türkiye'nin AB üyeliğine ilişkin tartışmalar olagelmıştır. Türkiye-AB ilişkilerinde adaylık statüsüne geçişten sonra bile üye ülkelerden Türkiye'nin üyeliğine soğuk yaklaşımlar sergilenmiştir. Nisan 2000 yılında Fransa Eski Cumhurbaşkanı Valery Giscard d'Estaing tarafından dile getirilen ve 2004 ile birlikte Alman lider Angela Merkel tarafından tekrar gündeme getirilen İmtiyazlı Ortaklık seçeneği, Türkiye'nin daha önce 14 Nisan 1987'deki tam üyelik başvurusundan sonra da Ayrıcalıklı Ortaklık ya da Stratejik Ortaklık gibi değişik isimlerle pek çok kez dile getirilmiştir. Türkiye'nin AB'ye tam üye olmasını istemeyen Almanya, Fransa, Avusturya, Hollanda gibi bazı AB üyesi ülkeler tarafından ortaya atılan İmtiyazlı Ortaklık hakkında üzerinde uzlaşılan bir hukuki tanım da bulunmamaktadır (Akçay, 2016: 15).

Türkiye'nin AB'ye tam üye olması hem Türkiye'de hem de AB içinde yıllardır önemli bir tartışma konusu olmasıyla birlikte yukarıda da ifade edildiği gibi yakın geçmişte tam üyelik dışında alternatif model olarak düşünülen yeni bir kavram ortaya atılmıştır. Başından itibaren söz konusu modelin ne olduğu ya da ne ifade ettiği tam olarak belli olmasa da İmtiyazlı Ortaklık ile Türkiye AB'nin bütün kararlarından etkilenen ancak kararları etkileme yeteneğinin olmaması kastedildiği ifade edilmektedir. Buna göre Türkiye, AB'nin siyasal karar alma mekanizması içinde yer almayacak ancak AB'nin bütün kararlarından etkilenir bir durumda olacaktır. Bu seçeneğin AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı ortaklık ilişkisinden farklı bir şey olmadığı gibi hukuki olarak da Türkiye'yi AB karşısında Ankara Anlaşması'ndaki durumdan daha geriye götüreceği söylenebilir (Akçay, 2016: 23-24).

Türkiye'nin AB ile ilişkilerindeki önemli sorun alanlarından birisi de Kıbrıs'ın bir bütün olarak tam üyeliğe kabul edilmesidir. 17 Aralık 2004 tarihli zirvede Türkiye'ye 3 Ekim 2005 itibarıyla müzakerelerin başlaması bakımından bir start verilmiş ancak bu çok önemli bir koşula bağlanmıştır. Söz konusu zirve kararında Ankara Anlaşması'nın, Avrupa Birliği'ne katılan 10 yeni devleti de kapsar bir şekilde uyumu sağlandığı takdirde müzakerelerin başlamasının mümkün olacağı ifade edilmiştir. Bu durum zımnen çok önemli bir mesaj içermiştir. Bu mesaj 10 yeni katılan devlet arasında bulunan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bir bütün olarak Türkiye tarafından dolaylı olarak tanınması olmuştur (Arsava, 2005:389). Bu durum Türkiye tarafından reddedilmiştir.

Türkiye'nin AB ile yürüteceği müzakere süreci Türkiye'nin Kıbrıs ve Ege uyuşmazlıklarına ilişkin dış politikasını zora sokmuştur. AB'nin Türkiye için öngördüğü üyelik müzakerelerinin başarıyla sonuçlanması, ekonomik ve siyasi diğer koşullarla beraber bu konularda da ilerleme sağlanmasına bağlanmak istenmiştir. Dolayısıyla AB'nin, Kıbrıs sorunu ve Ege uyuşmazlıklarına taraf olduğu söylenebilir. AB genişleme ilkeleri çerçevesinde sınır uyuşmazlıklarının üyelik

sürecinde çözülmesi ve uyuşmazlığın AB içerisine taşınmaması hedeflenir. Ancak Türk-Yunan uyuşmazlıklarında veya Kıbrıs sorununun ele alınış tarzında bu ilkeye uyulmadığı açıktır. Bunda uyuşmazlığın taraflarından biri olan Yunanistan'ın birliğin üyesi olmasının da etkisi bulunmaktadır. Süreç içerisinde AB, Kıbrıs Rum Yönetimini de üyeliğe kabul ederek bu ilkesini bir kez daha ihlal etmiştir (Aksu, 2007: 25).

Müzakere süreci çok yavaş ilerlerken Türkiye'nin bölgesinde yaşadığı Suriye krizi, Rusya ile yaşanan uçak krizi ve PKK terör örgütü eylemlerinin yoğunlaşması yanında iç politikada da çalkantılı bir döneme girilmiştir. 2012 yılında yaşanan MİT krizi, 2013 yılında yaşanan Gezi Parkı eylemleri, derhanelerin kapatılması ile başlayan FETÖ'nün 17-25 Aralık yargı darbesi girişimi gibi olayların yanında PKK'nın güney doğu illerinde bir ayaklanmaya dönüştürmeye çalıştığı Hendek eylemleri de zorlu olayların birer halkası olmuştur. Son olarak 2016 yılına gelindiğinde Türkiye'de FETÖ'nün 15 Temmuz'da orduyu ele geçirip darbe teşebbüsünde bulunması son yılların zorluklarını göstermek bakımından yeterlidir.

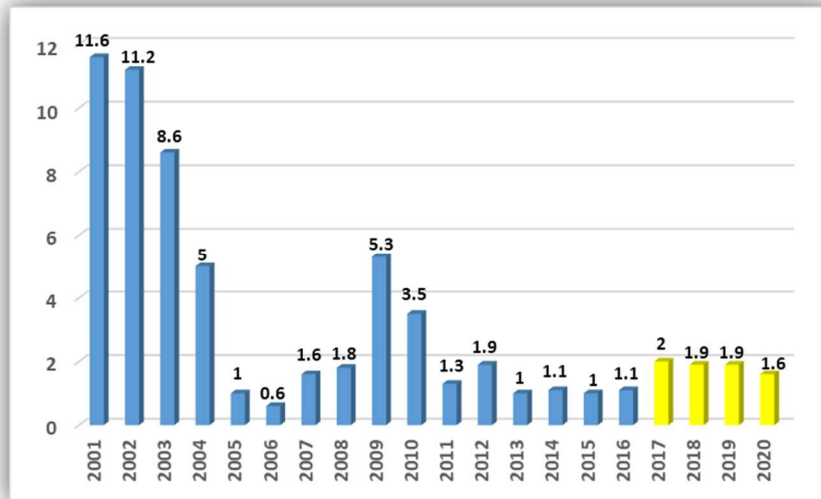
Diğer yandan 16 Aralık 2013 tarihinde Türkiye ile AB arasında 'Vize Serbestisi Diyaloğu Mutabakat Metni' ve 'Geri Kabul Anlaşması' imzalanmıştır. Söz konusu sürecin yaklaşık olarak üç yıl sürmesi ve sonucunda ise Türk vatandaşlarının Schengen üyesi AB ülkelerinde vizesiz seyahat etmeleri amaçlanmıştır (IKV, 2014: 215-219). Ancak Türk vatandaşların Schengen üyesi ülkelere vizesiz seyahati hâlâ uygulamaya sokulamamıştır.

4. Türkiye - AB İlişkilerinin Mali Göstergeler İle Analizi

Çalışmanın bu kısmında mali göstergeler kapsamında Türkiye-AB ilişkileri yıllar itibarıyla ele alınmaktadır. Ele alınan göstergelerin ortak özelliği, 2008 Krizinin Türkiye'de hissedildiği 2009 yılında zirve yapan bir dalgalanma dışında kamu mali göstergelerinin, 2000 ve 2001 yıllarında yaşanan ulusal ekonomik krizlerin ardından günümüze kadar iyileşmenin devam etmesidir.

4.1. Merkezi Yönetim Bütçe Açığı / GSYH (%)

Merkezi yönetimin gelir ve giderleri arasındaki fark merkezi yönetim bütçe açığı şeklinde ifade edilmektedir.

Grafik 1: Merkezi Yönetim Bütçe Açığı / GSYH (%)

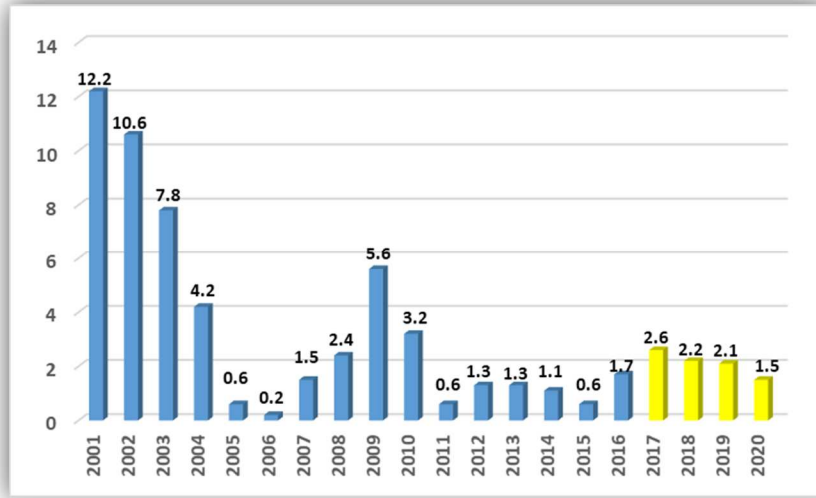
Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Merkezi Yönetim Bütçe Açığı / GSYH oranının 2001 yılında %11.6 ile en yüksek seviyede, 2006 yılında %0.6 ile en düşük düzeyde olduğu görülmektedir. Yıllar itibarıyla mali disipline dayalı uygulamalar sonucunda bu oranın kademeli olarak düştüğü söylenebilir. Global ekonomik krizin etkisiyle 2009 yılında tekrar bir sıçrama olsa da sonrasında bütçe açığının tekrar düşüşe geçtiği görülmektedir. Bütçe

açığı alanında gerçekleşen olumlu performansın etkileri enflasyon, kamu kesimi borçlanma gereği ve faiz oranları üzerinde de görülmektedir. Ayrıca gelecek dört yıla ilişkin tahminler ise 2017’de %2, 2018’de %1.9, 2019’da %1.9 ve 2020’de %1.6 şeklindedir.

4.2. Genel Yönetim Bütçe Açığı (Özelleştirme Hariç) GSYH (%)

Genel yönetim bütçe açığı, genel devlet kapsamında yer alan alt birimlerin harcamaları ve gelirleri arasında oluşan açık olarak tanımlanmaktadır. Ancak söz konusu bütçe açığı hesaplanırken özelleştirme gelirleri kapsam dışında tutulmaktadır.

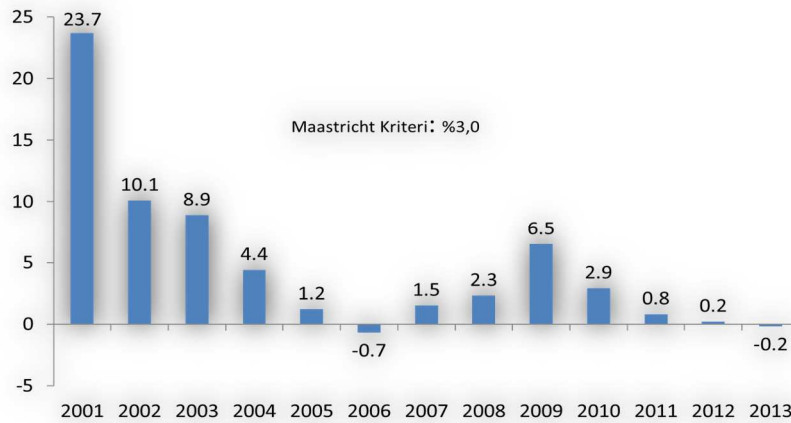
Grafik 2: Genel Yönetim Bütçe Açığı (Özelleştirme Hariç) GSYH (%)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Genel Yönetim Bütçe Açığı / GSYH oranının, Merkezi Yönetim Bütçe Açığı / GSYH oranına benzer bir seyir izlediği görülmektedir. Söz konusu oranının 2001 yılında %12.2 ile en yüksek seviyede, 2006 yılında %0.2 ile en düşük düzeyde olduğu görülmektedir. 2009 yılında global ekonomik krizin etkisiyle artış olsa da sonrasında oranının tekrar düşüşe geçtiği görülmektedir. Gelecek dört yıla ilişkin tahminler ise 2017’de %2.6, 2018’de %2.2, 2019’da %2.1 ve 2020’de %1.5 şeklindedir.

4.3. AB Tanımlı Genel Yönetim Bütçe Açığı / GSYH (%)

AB üye devletleri açısından ekonomik ve mali kriterlerin belirlendiği, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması kriterlerine göre üye devletlerin kamu açıklarının gayri safi yurtiçi hâsıllarına oranının yüzde 3’ü aşmaması gerekmektedir.

Grafik 3: AB Tanımlı Genel Yönetim Bütçe Açığı / GSYH (%)

Kaynak: EUROSTAT

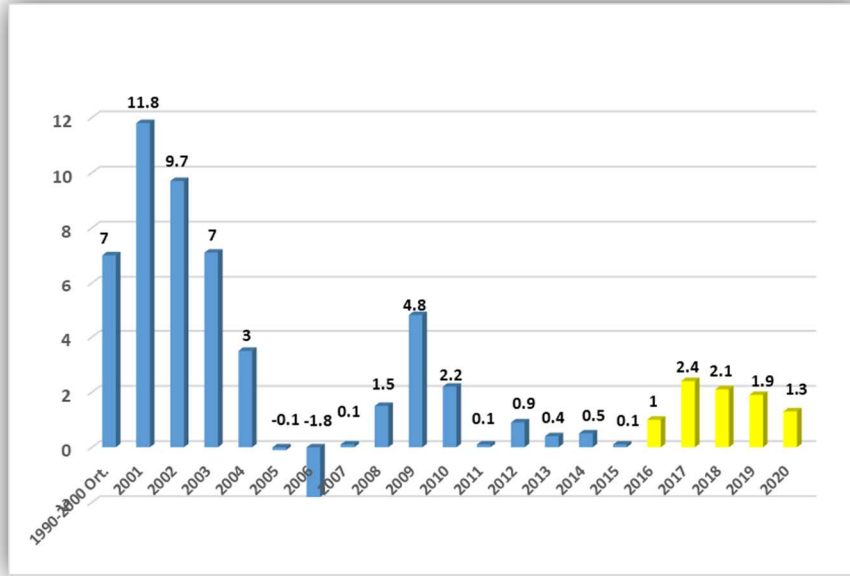

AB Tanımlı Genel Yönetim Bütçe Açığı / GSYH oranının 2001 yılından itibaren azaldığı görülmektedir. 2001 yılında bütçe açığının GSYH'ye oranı %23.7 olduğu görülmektedir. Özellikle 2004 yılından itibaren bu oranda önemli ölçüde düşüş gerçekleşmiş (krizin etkisiyle 2009 hariç) ve oran %1-2 düzeylerinde seyretmiştir.

4.4. Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (GSYH %)

Kamu Kesimi Borçlanma Gereği, kamu kesiminin borçlanma ihtiyacını göstermektedir. Borçlardaki değişimler dikkate alınmaksızın toplam kamu harcamaları ile toplam kamu gelirleri arasındaki farkı ifade eden geleneksel bütçe açığının nakit bazda ölçümü olarak da Kamu Kesimi Borçlanma Gereği gösterge olarak kullanılmaktadır.

Kamu açığının fazla olması borçlanma gereğini artırarak ülke içindeki tasarrufların daha fazla kamuya kaymasına neden olabilir. Ayrıca yurtiçi tasarrufların açığı karşılamaması yurt dışından borçlanma ile sonuçlanabilir. Kamu Kesimi Borçlanma gereğinin yüksek olması faizleri arttırarak ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilir. Aşağıdaki grafikte Türkiye'nin yıllar itibarıyla kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG), GSYH'ya oranı şeklinde sunulmuştur.

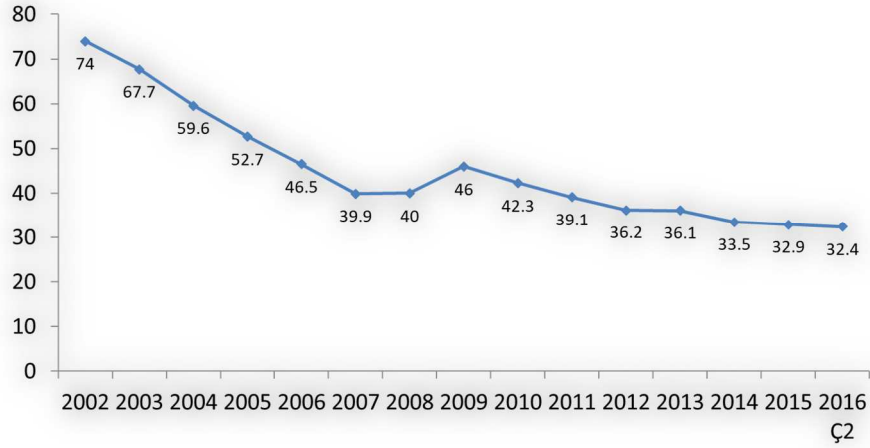
Grafik 4: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği (GSYH %)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

1990 - 2000 yıllarında KKBG'nin GSYH'ye oranı ortalama %7 düzeyindedir. Bu oran ekonomik krizin etkisiyle 2001 yılında yüzde 11.8 ile tavan yapmış ve 2003 yılından itibaren hızlı bir şekilde azalmaya başlamıştır. 2009 yılında yaşanan krizin etkisiyle oran %4.8 seviyesine yükselmiş ancak tekrar hızla düşüş eğilimine girmiştir. 2010 – 2016 yılları arasında %1 dolaylarında seyretmiştir. KKBG / GSYH oranının gelecek dört yılda yaklaşık %2 düzeylerinde değer alması beklenmektedir.

4.5. AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku (% GSYH)

AB tanımlı genel yönetim borç stoku; genel yönetim toplam borç stoku ile ayarlama kalemlerinin toplamını ifade etmektedir. Söz konusu tutar, genel yönetim sektörünün konsolide edilmiş toplam para ve mevduat, hisse senedi dışındaki borçlanma senetleri ile kredileri yükümlülüklerinin toplamını göstermektedir.

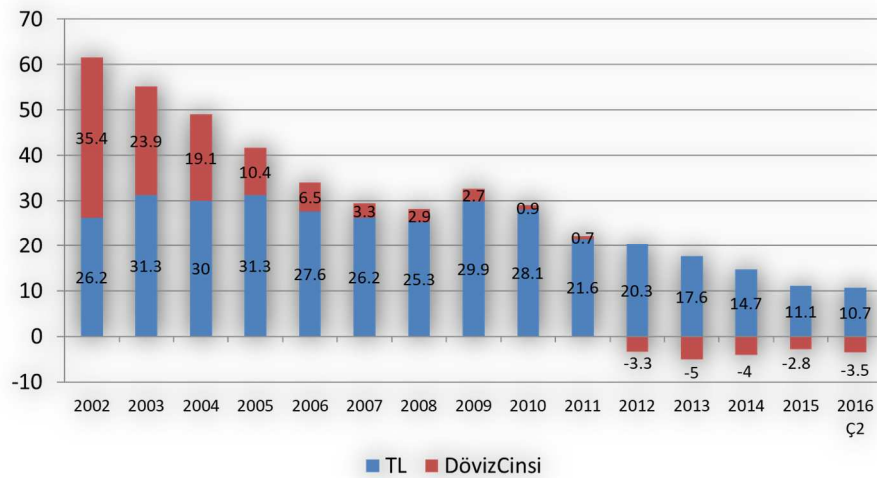
Grafik 5: AB Tanımlı Genel Yönetim Borç Stoku (% GSYH)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Genel yönetim borç stoku / GSYH oranının yıllar itibarıyla azaldığı – krizin etkisiyle 2008 ve 2009 hariç- görülmektedir. 2002 yılında %74 ile zirve yapan oran 2016 yılında %32.4 dip yapmıştır.

4.6. Kamu Net Borç Stoku / GSYH (%)

Kamu sektörünün iç ve dış borç yükümlülüğü toplamından kamu sektörünün elinde bulundurduğu finansal varlıkların düşülmesi ile hesaplanan kamu kesimi net borç stokunun GSYH'ya oranı aşağıdaki grafikte TL ve Döviz cinsinden gösterilmiştir.

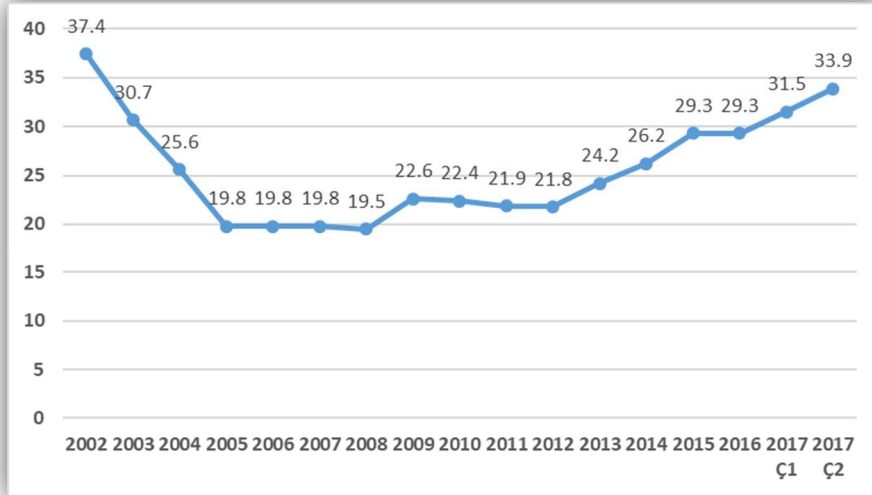
Grafik 6: Kamu Net Borç Stoku / GSYH (%)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Kamu net borç stoku / GSYH oranı TL cinsinden en yüksek değerini 2003 ve 2005 yıllarında en düşük değerini 2016 yılında almıştır. Döviz cinsinden ele alındığında ise kurdaki değişimlere de bağlı olarak en yüksek değerini %35.4 ile 2002 yılında, en düşük değerini ise - %5 ile 2013 yılında almıştır.

4.7. Türkiye Net Dış Borç Stoku / GSYH (%)

Bankacılık kesimi hariç dış borç stokundan parasal sektör net dış varlıklarının çıkarılmasıyla elde edilen Türkiye net dış borç stoku yıllar itibarıyla dalgalanmalar göstermektedir.

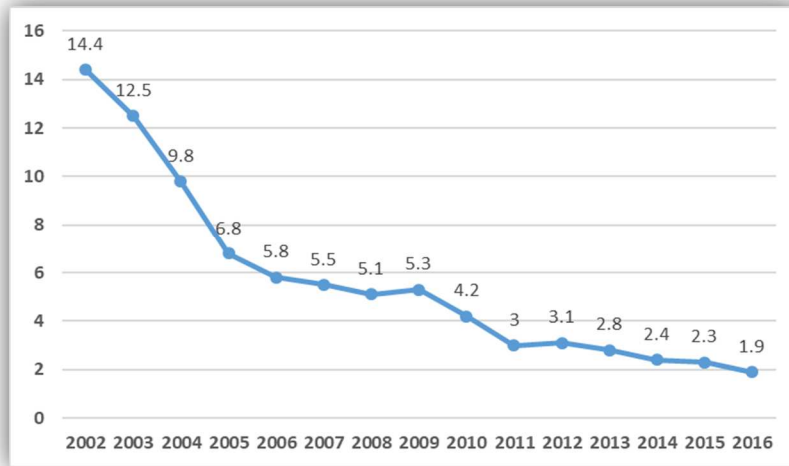
Grafik 7: Türkiye Net Dış Borç Stoku / GSYH (%)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Türkiye net dış borç stoku / GSYH oranı yıllar itibarıyla dalgalanmalar göstermekle birlikte %37.4 ile en yüksek değerini 2002 yılında en düşük değerini ise %19.5 ile 2008 yılında almıştır. Diğer mali göstergeler ile kıyaslandığında son yıllarda, 2000'li yılların ilk yıllarına benzer değerler alması ve 2004-2012 yıllarında makul olsa da son yıllar da tekrar artış göstermesi önem arz etmektedir. Türkiye net dış borç stokundaki artışta özel kesimin payının ağırlıkta olduğu belirtilmelidir. Bunun en önemli nedeni olarak yurtiçi tasarrufların yetersizliği sorunu ifade edilebilir.

4.8. Merkezi Yönetim Faiz Harcamaları/GSYH (%)

Faiz harcamaları, ekonomik büyüme üzerinde farklı kanallar ile farklı etkiler meydana getirirse de genel olarak yüksek faiz oranları ve faiz ödemelerinin ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi olduğu kabul edilmektedir (Karagöl ve Ortakaya, 2014: 1-2).

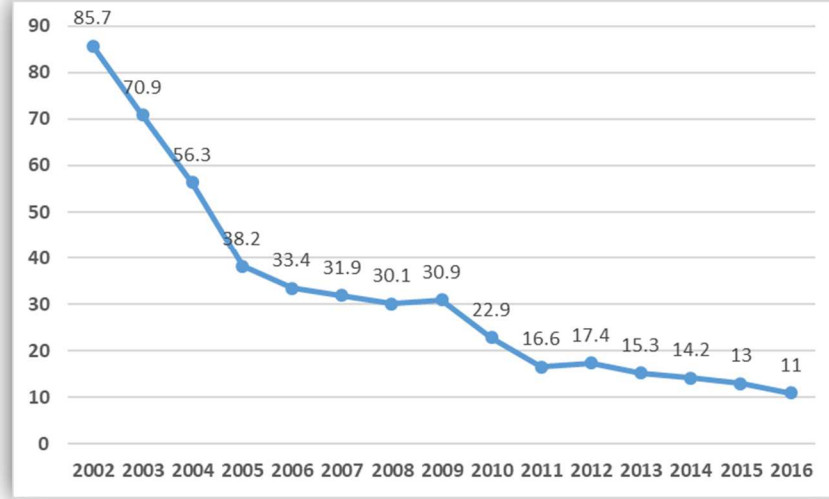
Grafik 8: Merkezi Yönetim Faiz Harcamaları/GSYH (%)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Merkezi yönetim faiz harcamaları / GSYH oranının %10 düzeylerinden %2 düzeylerine düştüğü görülmektedir.

4.9. Merkezi Yönetim Faiz Harcamaları / Vergi Gelirleri (%)

Toplanan vergi gelirlerinin ne ölçüde merkezi yönetim faiz harcamalarına aktarıldığını gösteren “Merkezi Yönetim Faiz Harcamaları / Vergi Gelirleri” değişkeni yıllar itibarıyla azalma göstermiştir.

Grafik 9: Merkezi Yönetim Faiz Harcamaları / Vergi Gelirleri (%)

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Devletin elde ettiği vergi gelirlerinden faiz harcamalarına ayrılan pay yıllar itibarıyla azalmıştır. En düşük değerini %11 ile 2016 yılında en yüksek değeri ise %85.7 ile 2002 yılında almıştır. Türkiye'nin harcama kompozisyonu açısından da önem arz faiz harcamaları / vergi gelirleri oranı ekonominin genel görünümü açısından da fikir vermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye'nin uzun süren Avrupa Birliği'ne üyelik çabası sonunda gelinen durumun zorlu bir atmosfere dönüşmüş olması gelecekte ilişkinin seyrini göstermesi bakımından ipuçları verse de nereye doğru evrileceği konusu belirsizliğini korumaktadır. Tam üyelikle sonuçlanması zor görünmekle birlikte hiç üye olmama seçeneği dışında imtiyazlı ortaklık gibi alternatiflerin de seslendirildiği bilinmektedir. Türkiye'nin 2000'li yıllarda ekonomide kaydettiği gelişmelerin zaman zaman Avrupa Birliği müzakerelerine bağlandığı görülmektedir. Ancak çalışmada ele alındığı gibi Türkiye'nin Avrupa Birliği dışında uluslararası malî kuruluşlarla da ilişkisi olmakta ve özellikle Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu (IMF) ile sıkı çalışmaları bulunmaktadır. Özellikle 2001 krizi sonrası uygulamaya konulan Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı anılan kuruluşlarla olan sıkı ilişkinin sonucudur. Malî disiplinin sağlanmasında dışsal etkenlere rol biçmek gerekirse bunun başında Avrupa Birliği'nin yer almayacağı açıktır. Avrupa Birliği'nin rolü ekonomik olmaktan çok özgürlükler alanında yoğunlaşmaktadır. Ekonomik alanda üstlendiği rol ise Avrupa Birliği'nin çıkarlarını önceleyen bir konumdadır. Kaldı ki Türkiye'nin Maastricht Kriterleri'nin malî disipline yönelik olanlarını en çalkantılı dönemde karşılamayı sürdürdüğü, buna mukabil Avrupa Birliği'nin en güçlü ülkelerinin dahi bu kıstaslara uyabilmek konusunda uzun yıllara ihtiyaç duyduğu aşikârdır. Üstelik Büyüme ve İstikrar Paketi gibi Maastricht Kriterleri'ne uyumu sağlayıcı müeyyidelerin etkin uygulanmadığını belirtmek gerekir.

Diğer yandan Avrupa Birliği ile olan dış ticaret hacminin oransal büyüklüğü ekonomi üzerinde potansiyel riskler barındırmaktadır. Malî disipline de etki edebilecek bu risklerin azaltılmasının yolu olarak dış ticaretteki hedef ülke sayısı ve

bunlarla olan ticaret hacminin artırılması olduğu açıktır. Sonuç olarak Türkiye'nin malî disiplin alanındaki kazanımlarının Avrupa Birliği adaylık süreciyle doğrudan ilişkilendirilmesi doğru bir yaklaşım olmamakla birlikte söz konusu kazanımların sürdürülerek geliştirilmesi Türkiye'nin yararına olacaktır. Bu konuda geriye doğru atılacak adımlar söz konusu bile yapılmamalı, bunun yerine kamu malî yapısını güçlendirecek programların geliştirilmesi ve uygulanmasına devam edilmelidir. Avrupa Birliği ile müzakerelerin durması ya da devam etmesi Türkiye'nin uyguladığı malî disiplin açısından belirleyici değildir ve belirleyici olmamalıdır. Türkiye'nin İstanbul Kriterleri adı altında ekonomik, sosyal ve siyasal kısıtlar belirleyerek gelişmekte olan ülkeler açısından da uygulanabilir hedefler belirlemesi aktif politikalar açısından katkı sağlayabilir.

Göstergelere ilişkin genel bir değerlendirme yapılacak olursa Türkiye'de kamu mali yönetiminin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı ile birlikte sağlam temellere oturtulduğu mali disiplini bozucu etkilere dayanıklılığının arttığı söylenebilir. Özellikle 2012 yılından sonra cereyan eden ve içsel şoklar olarak nitelenebilecek hadiseler karşısında kamu mali disiplini sağlam görünümünü korumaktadır. Suriye krizi, Rusya ile yaşanan uçak krizi gibi dışsal şoklara karşı da direnç gösterebilme kabiliyeti kazanan ekonomi ve mali yönetiminin 2008 Krizi gibi daha büyük küresel şoklara karşı kırılma eğilimini koruduğu ancak AB ülkeleri ile kıyaslandığında daha iyi bir durumda olduğu söylenebilir. Yine de içsel şokların uzun sürmesinin gelecekte mali disiplinden sapmalara neden olabileceği göz önünde bulundurularak mali disiplin, şeffaflık ve hesap verilebilirlik ilkelerinin geliştirilerek kamu kaynaklarının kullanılmasında etkinlik arayışları devam etmelidir.

Kaynakça

- Akçay, E. Y. (2016). Türkiye-AB ilişkileri ve "imtiyazlı ortaklık" meselesi". *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(5), 11-30.
- Aksu, F. (2007). Türkiye – Avrupa Birliği tam üyelik müzakerelerinde Kıbrıs ve Ege uyuşmazlıkları. *Türkiye – AB ilişkileri: dış politika ve iç yapı sorunları*, (Der. Mehmet Seyfettin Erol ve Ertan Efeğil) içinde, Ankara: Alp Yayınları, 25-59.
- Arsava, F. (2005). 17 Aralık 2004'ten bugüne Avrupa Birliği-Türkiye ilişkilerindeki gelişmeler. *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 35-36, 383-429.
- Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye AB ilişkileri, https://www.ab.gov.tr/ab-ile-iliskiler_4.html (10.11.2017)
- Bayraktar, Y. (2010). Kasım 2000-Şubat 2001 krizi sonrasında alınan önlemlerin borç kompozisyonuna yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 15(1), 463-480.
- Combes, J., Minea, A., & Sow, M. (2017). Is fiscal policy always counter- (pro) cyclical? The role of public debt and fiscal rules. *Economic Modelling*, 138-146.
- Demir, M. & İnan, M. (2011). Türkiye'de mali kural, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13/2, 25-66.
- DPT (2000). Sekizinci beş yıllık kalkınma planı, Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu raporu, Ankara: DPT Yayın No: 2545 – ÖİK:561.
- EUROSTAT, <http://ec.europa.eu/eurostat> (14.09.2017)
- Hazine Müsteşarlığı, <https://www.hazine.gov.tr/> (19.11.2017)
- İKV (İktisadi Kalkınma Vakfı) (2014). 2013 Avrupa Birliği ve Türkiye-AB ilişkileri almanağı, İstanbul: İKV-Yayın No: 265.
- Janeba, E., & Schröder, C. (2016). Können Fiskalräte die europäische Schuldenkrise lösen? (German). *Wirtschaftsdienst* (00436275), 96(10), 755-762. doi:10.1007/s10273-016-2045-6
- Kalkınma Bakanlığı (2013). Onuncu Kalkınma Planı: 2014-2018, Ankara.
- Kantarıcı, H.B. & Karacan, R. (2008). Mali disiplinin sağlanması açısından Türkiye IMF ilişkilerinin değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*, 155, 144-158.
- Karagöl, E. T. & Ortakaya, Ü. İ. (2014). *Faiz kısılacında ekonomik büyüme*. SETA Perspektif, Sayı.47.

-
- Kılıçaslan, H. (2016). AB müktesebatı ve Türkiye'nin AB müktesebatına uyumu: ilerleme raporları ışığında vergilendirme faslıının değerlendirilmesi. *21. yüzyılda Türkiye-AB İlişkileri: algular, sorunlar ve politik yaklaşımlar* içinde, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 47-61.
- Özer, M. A. (2009). Avrupa Birliğine tam üyeliğin eşiğinde Türkiye, *Yönetim ve Ekonomi*, 16(1), 89-105.
- Şevik, E. (2008). Mali kurallar, *Bütçe Dünyası Dergisi*, 3(28), 50-59.
- Tokatlıoğlu, M. Y. (2004). *Avrupa Birliği'nde maliye politikası ve Türkiye açısından bir değerlendirme*, Alfa/Aktüel Kitabevi, Bursa.
- Uysal, C. (2001). Türkiye – Avrupa Birliği ilişkilerinin tarihsel süreci ve son gelişmeler, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 1, 140-153.